

Puhemiesinstituutiosta ja P.E. Svinhufvudista puhemiehenä

Timo Turja

Puhe 15.12.2022 P.E. Svinhufvud - muistosäätiön seminaarissa

Arvoisat juhlavieraat,

on suuri ilo saada puhua teille puhemiesinstituutiosta.

Kala, Kuha, Lohi, Gädda.

Puhemies Svinhufvud kertoi, kuinka usein saattoi kutsua ääntenlaskijoiksi kaikki kalanimiset kansanedustajat. Tämä aina huvitti edustajia. Täysistunnot olivat pitkiä, joskus tuskallisiakin. Erään pitkän istunnon jälkeen Svinhufvud sanoi ymmärtävänsä, miksi kohtalo oli liittänyt hänen sukunimeensä täydennyksen af Qvalstad, joka suomeksi siis tarkoittaa tuskan paikkaa. Tästä tuskan paikasta pääsi eroon vain hyvällä huumorilla.

Hyvät kuulijat, tarkoitukseni on nyt tarkastella puhemiesinstituutiota ja kysyä, mitä historia siitä opettaa. Kuten tiedämme, puhemiesinstituutiolla on pitkä historia länsimaisen parlamentarismien perinteessä. Toimintaa ohjaavat säädökset ovat vuosisatojen takaisia normeja, joista monet alun perin ovat kehittyneet hyvin toisenlaisessa maailmassa kuin nyky-yhteiskunta. Brittiläisen aristokratian parissa oli alun perin kaukainen normi, että vertaista miestä ei koskaan saa kutsua valehtelijaksi. Yhä edelleen tämä normi elää niin eduskunnan kuin muidenkin parlamenttien käytöstavoissa.

Normit ovat normeja, elämä on elämää. Tuskin Svinhufvudkaan saattoi aavistaa, millaisia asioita joutui puhemiehenä käsittelemään. Viime vuosina on aina silloin tällöin keskusteltu siitä, voivatko naiskansanedustajat pukeutua niin, että paljaat olkapäät näkyvät. Svinhufvudilla oli suurempi ongelma, sillä edustaja Pykälä tuli täysistuntoon paljain jaloin.

Kehitystä on siis tapahtunut. Se ei olisi ollut mahdollista ilman voimakkaita puhemiespersoonia. Mainitsen heistä Svinhufvudin lisäksi muutaman.

Kyösti Kallio. Kansallisen sovinnon luoja, joka ymmärsi erilaisia ihmisiä ja sai hyvin laajan tuen puhemiehen tehtävässään. Yhä edelleen eduskunta kokoontuu Kallion aikataulun mukaan. Kallio työskenteli aamupäivät Suomen pankissa, joten tavaksi tuli, että istunnot aloitetaan hänen työpäivänsä jälkeen kello 14.00.

K.A. Fagerholm. Pitkäaikaisin puhemies, jonka antama ohje valehtelu -termin käytöstä on edelleen ajankohtainen. Fagerholm sanoi, että puhemies ei voi sallia sitä, että edustaja kutsuu suoraan toista edustajaa valehtelijaksi. Puhemies voi kuitenkin sallia sen, että edustaja sanoo toisen olevan "totuuden kanssa hieman nirso."

Urho Kekkonen. Hän kohtalonaan oli toimia puhemiehenä vuosina 1948-1950, aikana, joka oli hyvin tulehtunut, ehkä tulehtunein maamme poliittisessa historiassa koskaan kansalaissodan jälkeen.

Yhteiskunnan kipu kärjistyi eduskuntataloon tehtyyn pommi-iskuun helmikuussa 1950. Vaikka syyksi osoitettiin tekijän mielenhäiriö, julkisuudessa pohdittiin, mikä merkitys oli sillä, että Kekkonen oli puhemiehenä sallinut aikaisempaa huomattavasti kovemman retoriikan täysistunnoissa.

Riitta Uosukainen. Kaikkien rakastama ensimmäinen nainen puhemiehenä, joka teki instituutiosta ihmisen ja kutsui itseään ”valtakunnan johtavaksi juontajaksi.” Hänen aikanaan eduskunnan työskentelytavat muuttuivat aikaisempaa inhimillisemmiksi ja täysistunnon merkitys puhumisen paikkana korostui. Hän ehti tehdä myös ennätyksen, jota on vaikea rikkoa. Edustaja Vesa Laukkasen jarrutuspuheen alkaessa marraskuussa 1994 hän lähti Helsingistä autolla Viipuriin ja onnistui palaamaan sieltä eduskuntaan ennen puheen loppua.

Paljaat jalat ja pommi-isku. Puhemies joutuu hoitamaan asioita, joita millään tavalla ei voi ennakoita. Eduskuntatyön normisto toki on vakaa, mutta vastaan tulevat tilanteet saattavat olla aivan yllättäviä. Täytyykin kysyä, onko mitään säännönmukaisuutta siinä, millaiseksi eduskuntatyön luonne muodostuu?

Eräs säännönmukaisuus on ollut ja se on tämä: mitä heikompi hallitus, sitä riitaisempi on aina eduskunta. Eduskunnan täysistunto mittaa perimiltään hallituspolitiikan lämpöä.

Maamme poliittisessa historiassa tämä on parhaiten näkynyt vähemmistöhallitusten aikana. Maassamme on ehtinyt toimia 19 vähemmistöhallitusta, joiden aikana retoriikka on aina ollut tavallista aggressiivisempaa. Kansanedustajat ovat tuolloin päätelleet, että kovalla kielellä on mahdollistaa kaataa heikko hallitus. Urho Kekkonen koki tämän Fagerholmin sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen aikana. Kun sosialidemokraatti meni puhumaan, kovaa huutoa ja päälle puhumista tuli niin oikealta kuin vasemmalta.

Nimenomaan vähemmistöhallitusten ajanjaksot ovat koetelleet niin puhemiesten kuin koko eduskunnankin kestävyyttä. Onneksi nämä ovat olleet vain kapeita railoja kovassa graniitissa. Maamme politiikan peruskallio on ollut vakaa konsensuaalinen demokratia. Suomen eduskunnan parlamentaarinen kulttuuri muistuttaa enemmän Alankomaita, Belgiaa ja Itävaltaa kuin muita Pohjoismaita. Nämä maat ovat olleet kahtia jakautuneita valtioita, jolloin politiikan suuri metakysymys on ollut, kuinka toimia, ettei kansakunta hajoa. Moni eduskuntatalon taideteos antaa tähän vastauksen. Yhdessä hoitamalla, hoivaamalla, huoltamalla. Eräs voimakkaimmista suomalaisen kansanvallan symboleista on se, että eduskuntatalossa – toisin kuin muissa maailman parlamenteissa – ei ole aseita edes koristeina tai taideteoksina. Tämä, jos mikä, kertoo sovinnollisen konsensuksen merkityksestä.

Politiikka tapahtuu kuitenkin aina ajassa. Me kaikki tunnemme suomalaisen demokratian menestystarinan, mutta toki myös siinä on ollut omat alhonsa ja notkonsa.

Suomalaisen parlamentarismien surullinen vuosikymmen oli 1970 - luku. Sen alkaessa puhemiehenä oli Rafael Paasio, joka joutui pohtimaan sitä, voiko ottaa tehtävää vastaan, koska edustustehtävissä pukeutumiseen menee niin paljon rahaa, eikä siihen saanut avustusta. Onneksi otti, hän oli hyvä puhemies, vaikka herättikin huomiota sillä, että toistuvasti käytti samaa harmaata pukua. Paasion jälkeen tehtävän sai V.J. Sukselainen, joka tunsu huonoa omaa tuntoa siitä, että joutui myöntymään presidentti Kekkonen valintaan poikkeuslailla vuonna 1973.

Kerron tästä tarinan, joka koskaan aiemmin ei ole tullut julki. Kauko Sipponen kertoi tämän minulle vähän ennen kuolemaansa, hän toimi tuohon aikaan presidentin kansliapäällikkönä. Hän kertoi saaneensa poikkeuslakiäänestyksen jälkeen puhelinsoiton puhemies Sukselaiselta. Tämä oli sitä mieltä, että presidentti Kekkonen ei voi tehdä hallitusmuodon mukaista juhlallista vakuutusta, joka alkaa näin:

"Minä Urho Kaleva Kekkonen, jonka Suomen kansa on valinnut Suomen tasavallan presidentiksi."

Sukselaisen mielestä oli mahdotonta näin lausua, koska valintaa ei ollut tehnyt Suomen kansa vaan kansanedustajat. Puhelinsoitto meni Kekkoselle tiedoksi ja sen seurauksena näiden kahden valtiomiehen – presidentin ja puhemiehen - välit menivät lopullisesti poikki.

Tämän surullisen vuosikymmenen aikana eduskunta joutui niin syrjään, että vuoden 1975 ja 1983 välillä oli kolme täyttä vuotta, jolloin pääministeri ei puhunut yhtä ainoaa kertaa eduskunnan täysistunnossa. Keskimäärin pääministeri puhui eduskunnassa yhden tai kaksi kertaa valtiopäivävuonna. Pääministerillä ei kai ollut kansanedustajille mitään asiaa. Kansanedustajat sen sijaan joutuivat puhumaan asioista, joista varmasti mieluummin olisivat vaienneet. Johannes Virolainen kertoi muun muassa joutuneensa kuuntelemaan eduskunnassa, kuinka KGB:n Helsingin toimiston silloinen päällikkö, Vladimir Stepanov, uhkasi Neuvostoliiton lähetystön ilmoittavan Moskovaan, että keskustapuolue on irtaantumassa Paasikiven-Kekkonen ulkopoliittisesta linjasta, jos se vaatii myös kokoomusta ja SMP:tä hallitukseen. Tuohon aikaan useimmat edustajat joutuivat todella kuulemaan eduskunnan kahvilassa, kuinka vieraan valtion turvallisuuspoliisin edustaja esitti vaatimuksia maamme sisäpolitiikasta. Samaan aikaan syntyi myös keskustelua, pitäisikö sosialististen maiden sisäisten asioiden arvostelu kieltää eduskunnassa arvokkaan ja vakaan käytöksen vastaisena. Onneksi siihen ei suostuttu.

Omassa tehtävässään puhemies vastaa siitä, että asiat käsitellään perustuslain ja eduskunnan työjärjestyksen mukaisesti. Perustuslaki takaa kansanedustajan sananvapauden, mutta edellyttää sitä käytettävän vakaasti ja arvokkaasti. Näin on ollut aina vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksestä lähtien.

Entä aika ja ajan henki? Miten se vaikuttaa siihen, mikä koetaan vakaaksi ja arvokkaaksi?

Vuonna 1936 edustaja Ryömä sai puhemiehen huomautuksen, koska oli loukannut puheessaan Adolf Hitlerin kunniaa. Tämä on hyvä esimerkki siitä, kuinka aika vaikuttaa puhemiehen tulkintoihin. Sodan jälkeen Ryömä olisi varmasti voinut puhua samalla tavalla ilman huomautusta.

Ihmisen on usein vaikea hahmottaa oman ajattelunsa aikasidonnaisuutta. Vasta jälkikäteen tutkimalla huomaa, miten oma puhe on ollut osa aikakauden yleistä retoriikkaa. Jos tutkii vanhoja täysistuntopöytäkirjoja, huomaa, kuinka tietyt sanat ja puhetyylit syntyvät, kehittyvät ja kuolevat. Ennen oli tyyppillistä se, että edustajat saattoivat sanoa erittäin loukkaavasti toistensa persoonallisuuden piirteistä ja jopa ulkonäöstä. Kekkonen kuuli paljon kaljustaan, Väinö Leskinen lihomisestaan.

Ensimmäinen mannertenvälinen ohjus laukaistiin vuonna 1959 ja se laskeutui Suomeenkin, sillä Rafael Paasiota alettiin eduskunnassa kutsua ”mannertenväliseksi nahjukseksi.” Paasiota

arvosteltiin kyvyttömyydestä tehdä päätöksiä. Sanat eivät kuitenkaan vastanneet todellisuutta. Virolainen muisti, kuinka Tamminiemen neuvotteluissa juuri Paasio oli se, joka sanoi Kekkoselle suoraan vastaan. ”Et sinä mitään nimitä, jos minä en esitä,” Paasio ärjäisi Kekkoselle, kun tämä uhkasi nimittää sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen.

Vaikka edustajat saattoivat puhemiehen salliessa sanoa ennen todella ilkeästi toisistaan, eduskuntaa ja lainsäätäjän tehtävää he eivät saaneet loukata. Eduskuntaa ei saanut kutsua lakitehtaaksi tai arvostella yksittäistä lakia rumin sanoin. Nyt tänä päivänä tilanne on toisenlainen. Toisen kansanedustajan persoonaa ei loukata ja sitä suojellaan, mutta lainsäädännöstä saatetaan puhua hyvin reippaasti. Nähdäkseni tämä muutos johtuu yhteiskunnassa tapahtuneesta yksilöllistymisestä, jonka seurauksena erilaisten ihmisten yksilöllisiä piirteitä arvostetaan aikaisempaa enemmän. Samalla oikeudellisen sääntelyn määrä on räjähdysmäisesti kasvanut ja sen seurauksena laki on kadottanut entisen pyhyytensä. Vielä Svinhufvudin aikana oli yleistä puhua perustuslain pyhyydestä tai pyhästä laista.

Arvoisat juhlavieraat,

Vielä muutama sana parlamentaarisen autonomian periaatteesta.

Suomalaisessa parlamentarismissa puhemiehen riippumattomuus ei ole samalla tavalla korostunut kuin esimerkiksi Iso-Britanniassa, missä puhemies valintansa jälkeen eroaa puolueestaan eikä enää koskaan liity siihen uudelleen. Meillä puhemies sen sijaan voi osallistua eduskuntaryhmänsä kokouksiin, vaikka roolina - Kalevi Sorsan sanoin - on toimia kuuntelijana, ei keskustelijana. Meillä on myös esimerkkejä, kuinka puhemies on samaan aikaan toiminut puolueensa puheenjohtajana, mitä brittiläisen parlamentarismen traditiossa ei voitaisi lainkaan kuvitella.

On tietenkin vaikea arvioida, kuinka paljon puhemiehet osallistuvat oman puolueensa politiikan ohjaamiseen. Ilkka Suominen on kertonut, että hän kommentoi puhemiehenä politiikkaa ainoastaan yhden kerran. Tämä tapahtui marraskuussa 1991. Silloin Iiro Viinanen oli sanonut eroavansa, jos Suomi devalvoi markan. ”Sitten puhemiehen pöydälle tuli lappu: Suomen pankki devalvoi”, Suominen on kertonut, ”minä kirjoitin kiireesti toisen lapun: *Iiro, sinä et eroa minnekään perkele*, ja se vietiin eduskunnassa hallituksen huoneen pöydälle.” Muulla kuin tällä yhdellä lapulla Suominen ei omien sanojensa mukaan ottanut puhemiehenä kantaa hallituksen politiikkaan.

Erkki Pystynen puolestaan sanoi omana kokemuksenaan, että oppositiopuoluetta edustavalla puhemiehellä on kapeampi sananvapaus kuin hallituspuolueen puhemiehellä. Oppositioista tuleva puhemies ei voi arvostella hallitusta, sen sijaan hallituspuoluetta edustava puhemies voi vapaammin puolustaa hallitusta.

Pidättyminen puoluepoliittisista lausunnoista on osa puhemiehen tehtävää, mutta samanlaista pidättymistä sopii odottaa myös omalta puolueelta ja ryhmältä. Puhemiesinstituution surullisimmat tarinat ovat liittyneet siihen, kuinka oma ryhmä on painostanut puhemiestä. Riitta Uosukaisen aikana varapuhemies esimerkiksi sairastui vakavasti ja silloin puhuttiin, että tämä johtui oman ryhmän painostuksesta. Myös Uosukainen itse piti tätä syynä sairastumiseen.

Puhemiehen tehtävät on määritelty perustuslaissa ja eduskunnan työjärjestyksessä. Suurta valtaa puhemies käyttää siinä, että hänellä on valta omalla päätöksellään päättää, mitä asioita otetaan päiväjärjestykseen ja mitä jätetään pois.

Säädöksissä ei kuitenkaan lue puhemiehen tehtävän tärkeintä ideologista sisältöä, millä tarkoitan parlamentaarisen autonomian puolustamista ja suojelemista. Eduskunnan tulee itsenäisesti kyetä järjestämään toimintansa ja tekemään valtiosääntöiset tehtävänsä vailla ulkopuolista painostusta. Ainoastaan siten toteutuu kansanedustajan vapaa mandaatti. Maamme poliittisessa historiassa on lukuisia esimerkkejä siitä, kuinka presidentti, hallitus, etu- ja kansalaisjärjestöt tai vaikkapa tässä yhteydessä esimerkkinä Lapuan liikkeen kaltaiset ulkoparlamentaariset voimat ovat vuorollaan painostaneet eduskuntaa ja kansanedustajia toimimaan tahtonsa mukaisesti. Puhemiehen valinnastakin löytyy esimerkki, kuinka presidentti on käyttänyt valtaansa saadakseen oman luottomiehensä valituksi. Näin tapahtui vuonna 1962, kun Kauno Kleemola valittiin puhemieheksi.

Parlamentaarinen autonomia kuitenkin tarkoittaa, että eduskunta voi itsenäisesti määritellä omat norminsa ja tehdä valintansa, joiden mukaan toimii. Iso-Britanniassa on aina vuodesta 1689 lähtien ollut voimassa periaate, että yksikään ulkopuolinen taho tai tuomioistuin ei saa rajoittaa kansanedustajien sananvapautta tai tutkia mahdollisia loukkauksia. Tämä on parlamentin itsensä tehtävä, eikä parlamentti halua valtaansa muille luovuttaa.

Puhemiesinstituutiolla on Suomessa ollut hieno historiansa, mutta sen tulevaisuuteen saattaa liittyä myös uhkia, koska parlamentaarinen autonomia on kapenemassa. Kansanedustajien toimintaa ja puhevapautta säädellään yhä enemmän ulkoisella normistolla, joka syntyy niin rikoslain säädöksistä kuin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomiokäytännöistäkin. Tähän kehitykseen sisältyy myös monta mahdollista riskiä alkaen siitä, että vallan kolmijako hämärtyy, politiikka oikeudellistuu ja oikeus politisoituu.

Jokaisen yksittäisen kansanedustajien tulee siis pitää omilla puheillaan ja toimillaan huolta siitä, että eduskunta ei kavenna autonomiaansa ja kadota sisäistä valtaansa. Edustajilla on tästä yksilöllinen vastuu, puhemiehillä yhteinen vastuu. Uskon kuitenkin, että tähän voi suhtautua luottavaisesti, sillä Svinhufvudin sanoin ”yhteisen isänmaan onnea me kaikki koetamme luoda ja yhteisen isänmaan parasta me kaikki tarkoitamme.”

Kiitos!